

Lutyński, Roman

Kierunki rozwoju Krakowskiej Szkoły Higieny

Analecta 4/1(7), 121-127

1995

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KIERUNKI ROZWOJU KRAKOWSKIEJ SZKOŁY HIGIENY

Higiena jako samodzielna nauka rozwinęła się w dziewiętnastym wieku jako wynik narastających w owym czasie problemów zdrowotnych wśród ludzi, a zwłaszcza epidemicznego występowania w ówczesnej Europie takich chorób zakaźnych jak cholera i dur brzuszny. Choroby te wystąpiły na obszarach najbardziej zaniedbanych pod względem sanitarnym.

Zaistniała sytuacja przyczyniła się do stworzenia podwalin pod szybko rozwijającą się nową naukę (16). W związku z tym, postępowanie zmierzające do opanowania zakażeń i unicestwienia ich przyczyn, zaczęto utożsamiać z akcjami higienicznymi chroniącymi zdrowie i życie ludzkie (4, 17).

Druga połowa dziewiętnastego wieku zaznaczyła się, w rozwoju nauk medycznych, wspaniałymi odkryciami z dziedziny etiologii chorób zakaźnych. Badania naukowe, L. Pasteura, R. Kocha, J. Listera, a następnie ich uczniów, nie tylko wyjaśniły przyczyny wielu schorzeń, uważanych do tej pory jako wynik działania bliżej nieokreślonych czynników (miazmaty, morowe powietrze), ale także stworzyły trwałą podstawę pod wspaniały rozwój dziedziny wiedzy nazwanej wówczas bakteriologią. Stworzyła ona nie tylko doraźne efekty w zakresie wykrywania i leczenia chorób zakaźnych, ale dokonała przewrotu w sposobie myślenia i działania w sferze zapobiegania chorobom. Wytworzyła właściwy klimat do dalszych poszukiwań, które ostatecznie doprowadziły do rozwoju ujmowanego współcześnie kierunku nauki – higieny.

Wydział Lekarski Uniwersytetu Jagiellońskiego, już w połowie dziewiętnastego wieku, stworzył podstawy postępowania mające na celu poznawanie, leczenie i zapobieganie chorobom. Znajdowało to wyraz w rozprawie Józefa Dietla na temat skuteczności leczenia zapaleń płuc, wprowadzając pojęcie leczenia dietetycznego (8, 17). Stał się też Dietl propagatorem wartości zdrowotnych wód i miejscowości uzdrowiskowo-klimatycznych ówczesnej Galicji, przy jednoczesnym zwracaniu uwagi na panujące warunki środowiskowe, które dzisiaj dają się określić jako dotyczące problematyki higieny komunalnej (16).

Nie można nie wspomnieć o badaniach podjętych z inicjatywy Komitetu Towarzystwa Opieki Zdrowotnej, przez profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego – Napoleona Cybulskiego w 1894 roku, który tworzył początki krakowskiej szkoły fizjologii. Prowadzone wówczas badania nad sposobami odżywiania się ludności

wiejskiej Galicji dotyczyły wylosowanych miejscowości i były wykonywane w sposób na wskroś nowoczesny, tj. przez ankietów którymi byli nauczyciele szkół wiejskich (17). Wprawdzie nie umożliwiły one dokonania oceny jadłospisów pod względem ilościowym, to jednak można wnioskować na podstawie wypełnionych kwestionariuszy, że przez ówczesnych chłopów spożywane były pokarmy zawierające zarówno białko roślinne jak i pochodzenia zwierzęcego, oraz że powszechnie pijano napoje zawierające alkohol. Wypełnione formularze określały również wielkość badanej rodziny chłopskiej i okresy (dni zwykle i świąteczne, posty), w których spożywane były wymienione w kwestionariuszu artykuły.

Dzieje rozwoju nauki higieny na ziemiach polskich, kształtowały się podobnie jak w krajach ościennych. Zagadnienia higieny, jako przedmiot wyodrębniony, były omawiane przez profesorów różnych specjalności, a głównie fizjologii, chorób wewnętrznych, medycyny sądowej i policji sanitarnej (obecnie określonej nadzorem sanitarnym) (10, 14). Jednak już w roku akademickim 1875/76 rozpoczęte zostały, na Wydziale Lekarskim U.J., wykłady z higieny, prowadzone przez dr Kazimierza Grabowskiego do 1892 roku (10, 13, 14).

Pojawienie się cholery w Krakowie przyspieszyło podjęcie starań mających na celu utworzenie na Uniwersytecie Jagiellońskim katedry higieny. W oparciu o rozporządzenie cesarskie z 1890 roku, skierowane do namiestnika we Lwowie, została utworzona nadzwyczajna katedra higieny na Wydziale Lekarskim U.J. (8, 14, 17).

Na pierwszego uniwersyteckiego profesora higieny powołany został w 1893 roku Odo Bujwid, młody lekarz – bakteriolog z Warszawy (10, 13, 14, 17, 18).

Odo Bujwid (1857–1942) urodził się w Wilnie. Ukończył szkołę średnią w Wilnie a następnie studia medyczne w Warszawie. Okresowo przebywał w berlińskim Instytucie Higieny u Roberta Kocha, a następnie w Paryżu u Ludwika Pasteura. Po powrocie do Warszawy założył pierwszą na ziemiach polskich pracownię bakteriologiczną, która stała się szkołą bakteriologii dla szeregu młodych lekarzy. Wynikiem kontaktów z Kochem były podjęte badania nad gruźlicą, i uzyskanie preparatu, któremu nadał nazwę „tuberkulina”. Prowadził następnie prace nad przecinkowcem cholery i opracował biochemiczną metodę rozpoznawania tego zarazka.

W rezultacie utrzymywanych związków z Pasteurem, została uruchomiona przez prof. Bujwida w Warszawie, druga po Paryżu, stacja pasteurowska prowadząca szczepienia przeciwko wściekliznie (10, 13, 14, 17, 18).

Niezależnie od poczynań w dziedzinie bakteriologii, Bujwid przyczynił się do rozbudowy wodociągów warszawskich, opracował metodę higieniczno-sanitarnej kontroli wody wodociągowej i uruchomił w 1891 roku, pierwszy na terenie Polski, zakład badania żywności (4, 16, 17).

W roku 1893 Odo Bujwid przeniósł się do Krakowa, aby objąć kierownictwo nowo utworzonej katedry higieny (16, 17).

Zgodnie z ustalonym w tym czasie w Austrii porządkiem, katedra higieny obejmowała swą działalnością także dziedzinę bakteriologii. Taki układ odpowiadał

Bujwidowi, którego zainteresowania naukowe i praktyczne – skierowane były ku bakteriologii. W związku z tym, od roku akademickiego 1893/94 w opracowanym przez prof. Bujwida programie zajęć dla studentów medycyny, obok tematyki z zakresu higieny, znalazły się ówczesne aktualne zagadnienia z dziedziny bakteriologii (5).

W 1893 roku uruchomił prof. Bujwid w Krakowie drugą z kolei stację pasteurowską, która prowadziła szczepienia przeciwko wściekliźnie, a w roku następnym uzyskał pierwszą polską surowicę przeciwbłonniczą, której produkcję prowadził w Krakowie i w Warszawie (14, 15).

Prof. Bujwid rozwinął w Krakowie ożywioną działalność naukową, która znalazła wyraz w 386 publikacjach o różnorodnej tematyce. Świadczy to nie tylko o wielkiej płodności publicystycznej, ale i o szerokim zakresie zainteresowań autora.

W ramach uniwersyteckiej działalności, poza kierowaniem katedrą higieny, prof. Bujwid sprawował w roku akademickim 1902/03 godność dziekana Wydziału Lekarskiego. Prof. Bujwid podejmował też liczne działania mające charakter społeczny, a na szczególne podkreślenie zasługują jego starania, które przyczyniły się do budowy wodociągu w Krakowie oraz do zorganizowania Zakładu Badania Żywności i Przedmiotów Użytku.

Prof. Odon Bujwida, którego nazwać można „ojcem polskiej bakteriologii”, cechowała wielka umiejętność wykorzystywania wiedzy teoretycznej w działalności profilaktycznej oraz chęć dzielenia się swoimi wiadomościami z innymi.

Okres pierwszych lat działalności Katedry Higieny w Krakowie, dzięki naukowym osiągnięciom prof. Odon Bujwida, stworzył podstawę do dalszego rozwoju nauki higieny u nas. Działalność uniwersytecką prowadził Bujwid nieprzerwanie aż do roku akademickiego 1918/19, kiedy to zdecydowano o utworzeniu w 1920 roku odrębnej katedry bakteriologii na Wydziale Lekarskim U.J. (2, 10, 14), pod kierunkiem prof. Mariana Gieszczykiewicza.

W roku 1920 kierownikiem zreformowanej katedry higieny został, na okres jednego tylko roku, prof. Kazimierz Karaffa-Korbitt (1875–1935), który przeniósł się następnie do Wilna (10, 14).

Od roku 1924 kierownictwo katedry objął Witold Gądzikiewicz (1879–1962) studiował On w Szwajcarii (Fryburg, Zurich) i w Rosji (Odessa, Charków, Petersburg), gdzie uzyskał dyplom lekarza. Po przyjeździe w 1922 roku do kraju i krótkim pobycie w Poznaniu, przeniósł się w 1924 roku do Krakowa, gdzie uzyskał nominację profesorską w katedrze higieny na Wydziale Lekarskim U.J. (1, 10, 12, 14, 16).

Oprócz prowadzonej dydaktyki prof. Gądzikiewicz, rozwinął działalność naukową w szeregu dziedzinach higieny ogólnej i środowiskowej (higiena pracy, szkolna, komunalna, żywieniowa). Zajmując się metodyką badań stworzył w Krakowie wybitny ośrodek naukowy higieny doświadczalnej (2, 12, 14). Zainicjował ponadto studia statystyczne i był autorem około dziewięćdziesięciu opracowań.

Prof. Gądzikiewicz był jednym z wybitniejszych przedstawicieli kierunku higieny eksperymentalnej i propagatorem metod statystycznych w tej dziedzinie (2). Jego działalność w zakresie higieny doświadczalnej należy uznać za drugi charakterystyczny etap rozwoju krakowskiej szkoły higieny.

W roku 1937 prof. Gądzikiewicz przeniósł się na równorzędne stanowisko, do katedry higieny Uniwersytetu Warszawskiego (10, 14).

Kierownictwo Katedry Higieny w Krakowie zostało powierzone doc. Leonardowi Bierowi (1872–1943), dawnemu współpracownikowi prof. Bujwida, który funkcję tę sprawował do wiosny 1939 roku (10, 14).

W czerwcu 1939 roku na stanowisko kierownika katedry higieny U.J. powołano prof. Brunona Nowakowskiego (1890–1966) (2, 3, 6, 10, 14, 16, 19).

Bruno Nowakowski studia medyczne odbywał w Lipsku i Monachium, gdzie uzyskał dyplom lekarski, a uzupełniał je w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej. W Polsce pracował w Warszawie w Wojskowym Instytucie Sanitarnym pod kierunkiem prof. Odonu Bujwida, w Państwowej Szkole Higieny przy P.Z.H. i Instytucie Spraw Społecznych, a następnie w Wilnie kierując tamtejszą katedrą higieny uniwersytetu Stefana Batorego. W lipcu 1939 roku objął kierownictwo katedry higieny w Krakowie, na początku drugiej wojny światowej został zmobilizowany, a następnie udał się na emigrację. W okresie wojny kierował katedrą higieny Polskiego Wydziału Lekarskiego przy Uniwersytecie w Edynburgu (2, 3, 6, 10, 14, 19).

Do Polski powrócił w 1946 roku, podejmując przerwana wojną pracę w katedrze higieny U.J. Zapoznanie się, podczas pobytu za granicą, ze znaczeniem metod epidemiologicznych w badaniach z zakresu higieny, przy jednoczesnym odczuwalnym braku wyposażenia laboratoryjnego, zadecydowały o zasadniczej zmianie kierunku działalności naukowej katedry higieny w Krakowie. Rozpoczął się tym samym trzeci charakterystyczny okres działalności tej placówki. Koncentrowano się początkowo na zagadnieniach higieny miejsca pracy zawodowej, a następnie wokół spraw rozwoju fizycznego i stanu odżywienia człowieka. Zainteresowanie tą ostatnią problematyką było spowodowane głównie zaistnieniem, wśród ludności Polski południowej, niedożywienia i stanów niedoboru niektórych składników pokarmowych.

W 1948 roku prof. Nowakowski powołany został na stanowisko rektora Śląskiej Akademii Medycznej w Zabrze-Rokitnicy. Zorganizował tam katedrę higieny oraz Instytut Medycyny Pracy, kierując obiema tymi placówkami. W 1950 roku przeniósł się na stałe na Śląsk (2, 3, 6, 19).

Prof. Nowakowski, niezależnie od stworzonych podwalin medycyny pracy w Polsce, brał czynny udział w życiu naukowym kraju, a jego dorobek obejmuje ponad sto opracowań z zakresu różnych dziedzin higieny.

Zapoczątkowany przez prof. Nowakowskiego kierunek badań, w dziedzinie wybranych zagadnień higieny, kontynuowany był przez kolejnych kierowników katedry w Krakowie: od 1950 roku – prof. Błażeja Gastroła (9, 14), i od 1966 roku

rozwinęły przez dr Krystynę Dłużniewską (14). Zaznaczyć należy, że już w latach pięćdziesiątych (jeszcze przed uruchomieniem kompleksu metalurgicznego w Nowej Hucie) zapoczątkowane zostały badania skażenia powietrza w Krakowie (pył i dwutlenek siarki), przejęte następnie przez inne służby.

Stwierdzenie występowania wola endemicznego na Podkarpaciu (2) i wykrycie niedoboru jodu w środowisku (w wodzie i pożywieniu tamtejszej ludności), stało się podstawowym zagadnieniem naukowym rozwiązywanym przez katedrę higieny U.J. zaraz po okresie drugiej wojny światowej. To spowodowało wszczęcie jodowania soli kuchennej u nas (9, 14). Równoległe też rozwijane badania nad oceną rozwoju fizycznego i stanu odżywienia dzieci w wieku szkolnym, doprowadziły do stwierdzenia opóźnienia rozwoju i wzrostu młodocianych, wynikające z niedożywienia w czasie wojny, a następnie po latach – jego akceleracji (9, 14).

Wieloletnie badania wzorców odżywiania się dzieci wiejskich i miejskich w rejonie krakowskim, umożliwiły nie tylko powiązanie rozwoju dzieci ze stanem ich odżywienia, ale wskazywały również na uzależnienie tego czynnika od sytuacji społecznej rodziny.

W szeroko zakrojonych lekarskich badaniach stanu odżywienia dzieci i młodzieży wszczętych poprzednio i nadal prowadzonych, Zakład Higieny Collegium Medicum U.J. posługuje się dokonywaniem szeregu pomiarów antropometrycznych i uzyskiwaniem wywiadu żywieniowego według powszechnie przyjętych standardów (24-hour recall), oraz zestawem wskaźników stanu odżywiania zalecanych, przez Światową Organizację Zdrowia, dla badań międzynarodowych.

Tego typu badania przyczyniły się do opracowania zalecanych norm żywieniowych dla dzieci i młodzieży, które wprowadzone zwłaszcza w zorganizowanych zakładach wychowawczo-opiekuńczych, zapewniały rozwijającym się organizmom – dostarczanie niezbędnych składników odżywczych.

Wybór i decyzja przesłedzenia stanu odżywienia, a następnie stanu zdrowia u młodocianych – nie były przypadkowe. Uzyskane wyniki badanych dzieci i młodzieży, jako ustrojów szczególnie wrażliwych, posłużyły jako mierniki stosowania praktykowanych wzorców żywieniowych i wpływu skażenia środowiska na szybko rozwijający się młody organizm.

Zaliczenie regionu krakowskiego do obszarów dotkniętych klęską ekologiczną, stało się w ostatnich latach powodem skupienia wysiłków Zakładu Higieny U.J. na próbach oceny oddziaływania negatywnych czynników środowiskowych na ustrój ludzki. Szeroko zakrojone badania epidemiologiczne, prowadzone zresztą przez szereg placówek, dostarczają niepokojących informacji o stanie zdrowia ludności regionu krakowskiego. Wykorzystywane są one przez Zakład nie tylko w procesie edukacyjnym studentów, ale i poprzez podjęte działania zmierzające do polepszenia zaistniałej sytuacji środowiskowej, w regionie krakowskim.

PIŚMIENICTWO

1. Akademia Medyczna im. Mikołaja Kopernika w Krakowie: *Zarys historii Krakowskiej Akademii Medycznej i jej struktura organizacyjna*, Kraków, 1981.
2. *Bibliogramy uczonych polskich, materiały o życiu i działalności członków AU w Krakowie*, TNW, PAU, PAN, część VI: Nauki Medyczne, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1991.
3. Brożek K.: *Nowakowski Brunon Antoni, Słownik Biograficzny Polskich Nauk Medycznych XX wieku*, Warszawa, 1991, 1.
4. Brzeziński T. (red.): *Historia medycyny*, Warszawa, 1988.
5. Bujwid O.: *Program ćwiczeń z bakterjologii i higieny, Kraków (roku nie podano)*.
6. Ciubra K.: *Prof. dr Brunon Nowakowski jako polski higienista i człowiek*, „Biul. Śl. San-Epid. Woj. katowickiego”, 1966, nr 2, s. 257.
7. Cybulski N.: *Próba badania nad żywieniem się ludu wiejskiego w Galicji*, Kraków, 1894.
8. Dietl J.: *O upuście krwi w zapaleniu płuc*, Kraków, 1852.
9. Dłużniewska K.: *Prof. dr med. Błażej Gastoł*, „Przegl. Lek.” 1967, nr 2, s. 261.
10. Gastoł B.: *Rozwój i powstanie Katedry Higieny w Krakowie*, Kraków, 1964.
11. Gądzikiewicz W.: *Dziesięć lat pracy zreformowanego Zakładu Higieny UJ. w Krakowie 1924–1934*, Kraków, 1934.
12. Karaffa-Korbutt K.: *Trzydziestolecie działalności naukowej Prof. dr hab. med. Witolda Gądzikiewicza*, „Medycyna” 1934, nr 18, s. 603.
13. Kwaśnicki A.: *Rozwój nauki i nauczania w Wydz. Lekarskim UJ. w XIX stuleciu*, „Nowiny Lek.” 1905, nr 17, s. 495.
14. Lutyński R.: *Sto lat działalności Katedry Higieny w Krakowie*, „Przegl. Lek.” 1993, t. 50, nr 1/2, s. 68.
15. Rostański J.: *Kraków pod względem lekarsko-przyrodniczym*, Kraków, 1900.
16. Seyda B.: *Dzieje medycyny w zarysie*, Warszawa, 1977.
17. Szumowski W.: *Historia Medycyny*, Warszawa, 1961.
18. Wachholz L.: *Wydział Lekarski Uniwersytetu Krakowskiego i jego grono nauczycielskie od 1364–1918*, Kraków, 1935.
19. Zahorski W.: *Brunon Nowakowski (1890–1966), wspomnienie pośmiertne*, „Med. Pracy” 1966, nr 2, s. II.

Evolution of research programmes and trends of Cracow School of Hygiene

SUMMARY

The Department of Hygiene of Jagiellonian University in Cracow was called to existence in 1893. Prof. O. Bujwid, a bacteriologist, was the first head of the newly established Department, who started regular didactic and research activities. Similary to other western University Medical Schools, also in Cracow the subject of hygiene was closely associated with the discipline of bacteriology, in the didactics as well as in the research. This characterizes the first period of the Hygiene Department's work in Cracow. That is why the research publications of that time were dominated by bacteriological topics connected mainly with biological contamination of water and food products.

In 1920 the Department of Bacteriology was organized in Cracow, so the two disciplines which were comprised up to now in one unit, were set apart and the reorganized Department of Hygiene started its proper and more specific work of preventive character. The Department of Hygiene covered in its activity all current at that time problems of preventive medicine, but experimental

hygiene was the leading course of the research, mostly concerned with microclimatic conditions. This type of work was characteristic for the second period of the Department's activity.

The Department's work was interrupted for four year because of the Second World War, but in 1946 its functioning was reactivated. At the beginning the Department suffered from laboratory outfit shortage, that was why the priority was given to investigations of epidemiological nature, closely related to health problems of the local population. Malnutrition symptoms which were observed among the inhabitants of Southern Poland, were the cause of the emphasis being put on the problem of proper feeding, trying to improve the nutritional status of the population. This research trend, which was strengthened in course of the time, became characteristic in the post-war period in the Department's work. The Department adopted and developed newly proposed methods of nutritional status assessment of the population and introduced suitable anthropometric, medical and biochemical methods.

Since 1991 the name of the Hygiene Department has been converted into the Department of Hygiene and Ecology, and from that time its activity was closely related to the deterioration of living conditions of our region's inhabitants and their decreasing health status.